

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SINTAKTIK MUNOSABATLARNING
VA FUNKSIYALARINING TAFOVUTLARI

Joldasbayeva Dilnoza Konisbayevna

SamDCHTI, "Xorijiy til va adabiyot" yo'nalishi

2-bosqich magistrantni

Abstract

Ushbu maqolada Ingliz tili grammatikasida gradual sintaksemlar va birikmalarning roli va semantik, strukturaviy jihatdan ahamiyatini o'rganishdan iboratdir. Gradual sintaksemlarning Ingliz va o'zbek tillarida og'zaki, yozma uslublarda eng muhim Grammatik va adabiy vosita ekanligi, ularning bir vaqtda turli semantic, sintaktik funksiyalarni bajara olishi nuqtai nazardan, tilning actual ajralmas bo'lagi ekanligi, bu borada xorijiy va vatandoshlarimiz olib brogan tadqiqotlarda ham o'z aksini topib, semelfaktivlar, semelfaktivli birikmalarning nazariy hamda amaliy ahamiyati berilgan.

Kalit so'zlar: dinamik, punctual, semelfaktiv fe'llar, predikatlar

Kirish

Sintaktik munosabatlar ish-harakatni yoki holatni atab keladi. Fellar holatni atab kelganda ham, uni jarayon tarzida bir holatdan ikkinchi holatga o'tish ma'nosi bilan beradi. Nima qilmoq?, nima bo'lmoq? so'roqlariga javob bo'lib, shaxs yoki narsalarning harakat, holatini atab kelgan so'z turkumi fe'l deyiladi. Fe'llardan anglashilgan harakat va holat ma'lum shaxs yoki narsa tomonidan bajariladi. Ana shu shaxs yoki narsa harakatning bajaruvchisi sanaladi, Nima qilmoq?, nima bo'lmoq? so'roqlariga javob bo'lib, harakat-holatni bildiruvchi so'zlarga fe'l deyiladi. Fe'llar zamon, shaxs-son, bo'lishli-bo'lishsizlik ma'nolari va bu ma'nolarni ifodalovchi qo'shimchalarga ega bo'ladi. Masalan: yozmadim so'zida -ma qo'shimchasi (bo'lishsizlik), -di qo'shimchasi (zamon), -m qo'shimchasi esa shaxs-son ma'nolarini bildiradi.

Dam oladi kunduzi, xonadonning yulduzi. Kechasi ochilur, osmonga sochilur. Osmonda u yaraqlab, kulib turar charaqlab. Oyna emas jimirlar, tek turmasdan qimirlar. Kundalik tarix o'zi, har yerda uning so'zi. Katta oppoq dasturxon, yer yuzini qoplagan. Tunda ko'rib cho'g' deysan, Tongda ko'rib yo'q deysan. Tanga-tanga to'ni bor, mitti ko'zi unga yor. Yursa suvlar jimirlar, Qamishlar ham qimirlar. Qulochida qo'sh-qo'sh halqa, Xizmat qilar charchamay xalqqa. Kulib turar misoli oftob, Hamrohidir chang, tor va rubob.

Fe'ldan ifodalangan harakat va holatni bajaruvchi shaxsini bildirib, fe'lni kesim sifatida shakllantiruvchi, ega bilan bog'lab keluvchi shakllar shaxs-son shakllari sanaladi. Fe'llarning I va II shaxsi maxsus shakllar orqali ifodalanadi. III shaxsda esa zamon qo'shimchalari shaxs ma'nosini ham ifodalaydi. O'tgan zamonning -di hamda kelasi zamon shart mayli -sa shakllaridan so'ng -m, -ng, -k, -ingiz qo'shimchalari; ravishdosh, sifatdosh shakllari hamda sof fe'ning hozirgi zamon shakllaridan so'ng -man, -miz, -san, -siz qo'shimchalari qo'llaniladi. Misollar: Uxladim, uxlabman, uxlayman, uxlaganman, uxlayapman, uxladim, uxlabsan, uxlaysan, uxlagansan, uxlayapsan, uxlati, uxlabdi, uxlaydi, uxlagan, uxlayapti.

Fe'ldan anglashilgan ish-harakat va holatning so'zlovchi, tinglovchi yoki o'zgaga tegishli ekanligini bildiruvchi qo'shimchalarga shaxs - son qo'shimchalari deyiladi. So'zlovchi 1-shaxs, tinglovchi 2-shaxs, o'zga 3-shaxs hisoblanadi.

Uchta tillar holati shu paytgacha o'rganilganda, fe'ning morfologik xossalari deyarli kuzatilmadi, bunda fe'ning darhol yoki davomiylik xususiyatini aniqlashga yordam beradi, ya'ni semelfaktiv fe'l harakatli o'qishdan alohida ajralgan holda yoki emasligi izohlanadi. Ammo bu masala tillar kesishuvida yagona ayni o'zgarish jihat emas. Aslida, Rus va Venger tillarida ikki xil talqin semelfaktiv fe'llarda shakllan belgilanadi. Rus tilida bir xil fe'l asosiga turli suffikslar qo'shiladi. Ayni shu farqli jihati mavjud holat morfologik nutqda ham kuzatiladi. Umid qilganimizdek, sof semelfaktiv fellar payt ravishli davomiylik birikmalari har ikkala tillarda ham uyg'unlasha olmas ekan. Yuqorida keltirib o'tganimizdek semelfaktivlar ba'zan Vendlerning muvaffaqiyatlari dinamik, punctual va natijali xossalari ko'ra bog'liq.

Masalan :

- *She died a few days later.*

- *Mary arrived at the airport.*

Har ikkala misolda birin ketin sodir bo'ladigan holatlar "died a few days later" va "arrived at the airport"- punctual, "dying" va "arriving" vaqt oralig'ini talab etmaydigan harakatlardir, ular darhol sodir bo'ladi.

O'xshashlik va tafovutlar.

Predikatlarning muvaffaqiyatli turi xossalaydigan xususiyatlarini tahlil qila turib, ularning holatli sinfi negizidagi jarayonni qiyoslaymiz. Semelfaktiv va natijali predikatlardan turli namunalardan kuzatib, har ikkala hodisa sinflari dinamiklik va aniqlik xususiyatlariga ega ekanliklarini bilib olamiz. Bundan tashqari, "finish" fe'li bilan qo'shib, zamon davomiylik xossasiga tegishli bo'lsada, sof Ingliz va Ispan tillari predikatlari talqinida predikatlik tabiatidagi o'zgarishlari oqibatida qayta tahrirlanishi zarurli ta'kidlandi.

English : Sasha finished coughing.

Uzbek : Sasha yo'talishni to'xtatdi

1) English : Sasha finished drawing the picture.

Uzbek : Sasha suratni chizib bo'ldi.

Ingliz va O'zbek tillarida faqatgina fe'l o'zgarishi mos ravishda talqin etiladi. Semelfaktivlar nafaqat fe'llrning davomiylik xususiyatini izohlaydi, balki, ular bir nechta punctual hodisalarni ham talqin etadi, bunda ularni o'qish jarayonida to'liq aniqlay olamiz. Bunga qo'shimcha ravishda, semelfaktivlar ravishlarda ham biroz farqlanadi. Ammo natijali predikatlarda ham, bunday hlatda tugallanganlik yuzaga keladi va u o'z ichiga voqeaning dastlabki va kulminatsion nuqtalarini oladi. Natijada, ushbu natijali tahlil predikatning yakunli yoki emaligini aniqlashga yetarli emasligi ma'lum bo'ladi. Biz anglashimiz mumkin bo'lgan narsa bu natijali va semelfaktivlar bir xil uslubda bo'lishi va qayta talqin etilsa, tugallangan xossaga ega bo'lishi va yo Grammatik aspect nuqtai nazaridan yokiravish o'zgarishidan farqlanadi.

English : *I sneezed in two seconds.*

Uzbek: Men ikki daqiqa aksa urdim.

Shunga qaramasdan, yuqori berilgan hech bir misolda holat yoki natija o'zgarishi sezilgani yo'q, Natijali predikatlardan farqli ravishda so'nggi namunadagi predikatlar yakunli xususiyatga ega ekanligi sababi so'nggi nuqtada holat faktini asosiy o'ringa qo'yishidir. Qachonki birov “knocks the door(eshikni qoqsa), “sneezes(aksa ursa)”, “rubs something(nimanidir ishqalasa)”, “arrives somewhere (qayergadir borsa)” voqealar avvalgidek bo'lmaydi, natija hosil bo'ladi. Bundan tashqari , semelfaktiv va natijali predikatlar tamomila bir biridan farq qiladi. Rothstein ta'kidlaganidek, natijali predikatlar fe'ldan fe'lga darhol sodir bo'luvchi xossani asosiy o'ringa qo'yadi yoki teskarisi. Semelfaktivlar esa garchi darhol sodir bo'luvchi o'zgarishlarni izohlamaydi. Ushbu bobda semelfaktivlarning mustaqil aspectual sinfga mansub ekanligi farazlarini aniq ma'lumot va ta'riflar bilan isbotlashga harakat qilindi. Bu jarayonda sof semelfaktiv fe'llar oralig'idagi tafovutlar mavjud bo'lishi kerak edi, bunda ularning taqsimlanishi ma'lum chegara (me'yor) yoki jadallik asnosida bo'lishi kerak va semelfaktiv predikatlar o'qish jarayonidan yakkalansa, davomiylik xususiyati doirasiga aynan mos bo'lishi aniqlanadi. Bundan tashqari, davomiy jarayon shaklida, holatlar semelfaktiv xulosa orqali jarayonlar yig'indisini hosil qiladi, xolbuki, semelfaktivlar tabiiy jadal hodisalarga asosiy urg'u beradi. O'z o'rnida, Katalin tomonidan jamlangan ma'lumotlar barcha semelfaktivlar ham harakatlari talqiniga ega bo'lavermasligini ko'rsatadi. Shuningdek, boshqa tillarida foydalaniladigan ikki turli predikatlar holatli va semelfaktivlar bir xil darajadagi aspectual sinfga mansub emasligi degn g'oyani qo'llab quvvatlashadi. Ushbu bobda shuningdek, semelfaktiv va natijali predikatlarning bog'liqligini ham tahlil etib o'tilgan. Ushbu ikki aspectual sinflarning Grammatik tabiati ularning ikkalsini ham punctual ekanliklarini ko'rsatadi, davomiy birikmalar bilan muvofiq bo'lmaganligi uchun ular natijali talqindan qayta izohlanadi. Bunga qo'shimcha ravishda, sof semelfaktiv predikatlar natijaviy, shuningdek, muvaffaqiyatli xususiyatlari mavjud bo'lib, har ikkalasi ham voqealarning so'nggi

nuqtasini asosiy o'ringa talqin qiladi. Ammo Rothstein ular ayni bir tizimga ega emasliklarini ko'rsatadi.

Xulosa

Til, uning sohasi, tarmoqlari albatta uning grammatikasida chuqur tahlil qilinib o'rganiladi. Bu borada Ingliz tili grammatikasida semelfaktiv fe'llar, ularning gap hosil qilishdagi roli va ahamiyati kata ekanligini bilishimiz mumkin. Yuqorida berilgan misollar va namunalar, taqlid fe'llarning mustaqil va qurilma holatda gap mazmuniga naqadar ta'sir etishini qarab chiqdik. Shu o'ringa, taqlid fe'llar idiomatic birliklar hosil etishda alohida vosita ekanligi, bunda, semelfaktivli qurilmalarning aynan idiomalar bilan bir vaqtning o'zida ham o'xshash, ham bir – biridan butkul farq etishini, bu boradagi keskin munozarali fikrlar bildirilganligini ham alohida qayd etish joiz. Bundan tashqari esa, u idiomatic va mavhum o'xshash atamalar ekanligini va adabiy figurative, mavhum va idiomatic bilan zidligini va shaffof esa, aksincha idiomatik va mavhumba qarama-qarshi ekanligini aniqladi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Smit-“ Semelfaktiv fe'llar tasnifi”- New York-1988.
2. Mukhin, A. M. (1999). Functional syntax. Science.
3. Mukhin, A. M. (2007). Functional syntax. Functional lexicology. Functional morphology.
4. International Research Journal. <https://research-journal.org/en/philology/resaerch-methods-of-locative-element/>